

Т.Л.Вілкул*

СТВОРЕННЯ ЛЕГЕНДИ ПРО СОВІЯ В «ІУДЕЙСЬКОМУ ХРОНОГРАФІ» ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIII ст.

Чимало свідчень про язичницьке минуле в давньоруських літописах і хронографах пов'язані з перекладними грецькими пам'ятками. Уміщена в «Іудейському хронографі» другої половини XIII ст. легенда про Совія, яка оповідає про звичай дохристиянської Литви, у цьому сенсі не становить винятку. Судячи з усього, Совій та весь епізод про язичницькі литовські звичаї з'явився завдяки переосмисленню укладачем хронографа декількох текстів: фрагментів хронік Георгія Амартола та Іоанна Малали, Книги Буття й «Збірника 16 слів» Григорія Богослова з коментарями Нікіти Іраклійського.

Давньоруські компендіуми зі всесвітньої історії – хронографи – є одним із джерел, що підводять сучасних гуманітаріїв до розуміння того, як середньовічна людина уявляла собі історичний процес. Перспективи давніх та сучасних «книжників», які писали історію, далеко не завжди збігаються. У давнину історія «всесвітня» була важливішою за «вітчизняну», а для сучасних істориків, здається, діє прямо протилежна закономірність. Укладачів хронографів цікавило створення світу, виникнення людства і цивілізації, історія «царств». Особливо важливим був момент початку: виникнення світу, побудова перших міст, поява ремесел та держав, формування етносів («язькь»), і, не в останню чергу, започаткування традиції поклоніння божествам («кумирослужения» або «еллиньскої прельсти»). Оскільки історія мала вочевидь біблійне забарвлення й починалася з шести днів творення, з перебування Адама в раю, вигнання людини з раю та життя перших патріархів, давні книжники поставали перед запитанням: як могли люди відпасати від справжнього Бога та почати поклонятися фальшивим божкам?

Хронографи складаються майже винятково з перекладних текстів і творчість укладача проявлялася в компіюванні. Утім, існують і винятки. Одним із таких зазвичай вважають так звану «легенду про Совія», уміщену в «Іудейському хронографі» другої половини XIII ст. (таку назву компіляції дав її перший дослідник В.М.Істрін)¹ – у цьому фантастичному сюжеті згадується виникнення «поганства» в Литві. Сам хронограф – загалом досить цікава пам'ятка. Інтерес українських дослідників він викликає передусім тим, що створювався водночас із Галицько-Волинським літописом (точніше, його холмською чи галицькою частиною у Західній Русі)². Чимало точно переданих чи перероблених цитат із різних

* Вілкул Тетяна Леонідівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі.
E-mail: t-vilkul-1@yandex.ru

¹ Іноді називають також Хронографом 1262 р. Найменування «Іудейський», яке пам'ятці дав В.М.Істрін, стало традиційним. Дату укладення «Іудейського хронографа» обраховано з ремарки в легенді про Совія: книжник вів відлік років «ѿ Авимелеха». Спираючись на дати життя Авимелеха з «Хроніки» Малали та «Повісті временних літ», М.А.Оболенський у праці середини XIX ст. вивів, що запис має вести до 6770/1262 р.

² В.М.Істрін спочатку припускав, що «Іудейський хронограф» написано в Литовській землі (див.: *Истрин В.М.* Александрия русских хронографов: Исследование и текст. – Москва, 1893. – С.358, 360–361). Пізніше вчений визнав за краще локалізувати його в Північно-Східній Русі (див.: *Его же.* Исследования в области древнерусской литературы. – I–V. – Санкт-Петербург, 1906. – С.225–226). Переконливі аргументи на користь того, що хронограф укладено в Південно-Західній Русі та з ним пов'язане створення Галицько-Волинського літопису, див.: *Орлов А.С.* О галицко-волинском летописании // Труды Отдела древнерусской литературы (далі – ТОДРЛ). – Т.V. – Ленинград, 1947. – С.24–27, 30–32; *Его же.* К вопросу об Ипатьевской летописи //

частин хронографа – біблійних книг, «Хроніки» Іоанна Малали, «Александрії», «Історії іудейської війни» Йосифа Флавія – увійшли в текст ГВЛ. Крім того, вплив «Іудейського хронографа» позначився і більш загально, визначивши специфічну композицію цього літопису, позбавленого поділу на річні статті³. Натомість для литовських колег згаданий хронограф є текстом, що доніс дорогоцінні свідчення про дохристиянське минуле Литви, і у фокусі уваги – саме сюжет про Совія⁴.

Легенда про Совія, справді, є певним показником композиційних умінь укладача «Іудейського хронографа» (далі у цій статті скорочене позначення – Ід) та виявом його авторського начала. Однак її дослідження потребує відмови від «оберненої перспективи» бачення модерного часу – коли у центр уваги дослідника потрапляють «оригінальні» описи чи деталі та свідчення «автохтонного» походження, а універсальному й книжному відведено другорядну роль. Річ у тім, що весь епізод про звичай поганської литви не є цілісним записом усних переказів чи оригінальної легенди. Судячи з усього, він з'явився завдяки переосмисленню укладачем хронографа кількох джерел, що були в нього під рукою: хронік Георгія Амартола та Іоанна Малали, «Збірника 16 слів» Григорія Богослова з коментарями Нікити Іраклійського⁵. На це вказує аналіз компонування запозичень та редакторських змін чи то «авторського» тексту, внесеного укладачем Ід в інтерпольовані фрагменти.

Та частина Ід, де знаходимо Совія, присвячена опису поганства, або, в термінах того часу, «еллінської прельсти» («еллиньство») розуміється як язичництво,

Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук: 1926. – XXXI. – Ленинград, 1926. – С.95–96. Див. також: *Вилкул Т.Л.* Іудейский и Софийский хронографы в истории древнерусской хронографии // *Palaeoslavica*. – Vol.XVII, 2. – Cambridge, Mass., 2009. – P.65–86.

³ Ті дати, що збереглися в одному зі списків – Іпатієвському – насправді є сіткою років, накинутаю переписувачем XV ст. Початково ГВЛ містив лише 4 оригінальні дати (вони присутні також у Хлебниковському списку) (див.: *Толочко А.П.* О хронологии Ипатьевского списка Галицко-Вольнской летописи // *Palaeoslavica*. – Vol.XIII, 1. – Cambridge, Mass., 2005. – P.81–108).

⁴ Текст легенди див.: Додатки, І. Легенда про Совія увійшла до корпусу литовських історичних джерел (напр., включена у збірник джерел з релігії та міфології балтів: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. – T.1: Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos. Sudarė N. Velius. – Vilnius, 1996. – P.263–268). Література про язичницькі та міфологічні аспекти сюжету про Совія обширна, однак у цій статті обговорюється інший бік проблеми, тож обмежує посиланням на недавні ґрунтовні праці І.Лемешкіна, див.: *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г.: Фольклорный нарратив о Совии // *Tautosakos darbai*. – T.XXX. – Vilnius, 2005. – P.140–165; *Его же.* Иоанн Малала и фольклорное сказание о Совии в составе Хронографа 1262 г.: переводная византийская хроника и древняя литовская литература // *Senoji Lietuvos literatūra*. – Kn.2. – Vilnius, 2006. – P.229–275; *Lemeškin I.* Sovijaus sakmė ir 1262 metų Chronografas (pagal Archyvinį, Varšuvos, Vilniaus ir I.J.Zabelino nuorašus). – Vilnius, 2009.

⁵ «Хроніка» Амартола з продовженням (так званий «Продовжувач Амартола») датується серединою X ст., про місце та час перекладу точиться полеміка: Болгарія X ст. чи Русь XI ст. «Хроніка» Малали написана у VI ст., перекладена, як припускають, у Болгарії в X ст. Нікіта Іраклійський – візантійський автор другої половини XI ст., його коментарі на «Слова» Григорія Богослова перекладено давньослов'янською, як уважають, досить оперативно, уже у XII ст. (див.: *Поньрко И.В.* Был ли Климент Смолятич создателем первого славянского перевода Толкований Никиты Ираклійского на 16 Слов Григория Богослова // *ТОДРЛ*. – Т.59. – Санкт-Петербург, 2008. – С.133–143). Фрагменти з Малали та Амартола у складі «Іудейського хронографа» були визначені вже дослідниками XIX ст. і вказані в описі складу Ід, зробленому В.М.Істриним (див.: *Истрин В.М.* Александрия... – С.318–342) (щодо конвою сюжету про Совія – с.328; на жаль, саме у цьому місці в описі багато неточностей, майже все приписане Малалі, тим часом як насправді в компіляції використано різні джерела)). Фрагменти «Збірника 16 слів» Григорія Богослова в Ід ідентифіковані порівняно недавно (див.: *Буланін Д.М.* Античные традиции в древнерусской литературе XI–XVI вв. – München, 1991. – С.158; *Thomson F.* The Myth of a Slavonic Translation of Pseudo-Nonnus' Scholia Mythologica in Orationes Gregorii Nazianzeni // *Palaeobulgarica/Starobulgaristika*. – Т.18. – №3. – 1994. – С.91–92; *Иванов С.А.* Мифологический конвой «басни о Совии» в составе Иудейского хронографа // *Славяноведение*. – 2010. – №2. – С.63–71). Я щиро вдячна С.А.Іванову за його люб'язні консультації. Оскільки зауваження Д.М.Буланіна та Ф.Томсона щодо Ід лапідарні, а С.А.Іванов орієнтується на грецькі тексти (припускаючи вплив не лише Малали, а й, напр., «Пасхальної хроніки»), у цій статті зроблено уточнення щодо структури та джерел Ід, див.: Додатки, II.

а не як звичаї певної області, тобто йдеться про поганство в його всесвітньо-історичній перспективі). Укладача передусім хвилює тема виникнення політеїзму. Відповідь на нагальне питання, яким чином люди «почаша кумиры творити» й офірувати різним божествам, слов'янські книжники знаходили в перекладних грецьких хроніках – у тому числі в Амартола, де подібні розмірковування, можливо, навіть надто багатослівні. Подією давня «еллінська» історія найдетальніше описується у «Хроніці» Малали⁶, а включення з неї також традиційно входили у відповідні підрозділи хронографів. Проте Іоанн Малала писав про Зевса, Діоніса, Крона та інших як про легендарних, однак реальних грецьких, ассирійських та єгипетських героїв і царів. Такий евгемеричний підхід улаштував далеко не всіх книжників, тому твір Малали часто доповнювали іншим джерелом – «Словами» Григорія Богослова з коментарями Нікити Іраклійського, де про Зевса, Діоніса, Афродіту тощо оповідається саме як про богів⁷.

В Ід легенду про Совія вміщено у строкатий колаж із фрагментів збірника Григорія Богослова⁸, хронік Малали, Амартола та Книги Буття. Тема еллінської «прелести» є головною у словах 16–19 Ід (хронографи, як і інші компіляції великого обсягу, часто поділялися їхніми укладачами чи переписувачами на глави та «слова», часом ці складові мають заголовки, інколи просто нумеруються)⁹. Певні фрагменти скопійовані в Ід з його джерел точно, в інших бачимо скорочення чи більш-менш вільне переповідання тексту. Скорочену компіляцію знаходимо, наприклад, в оповіді про створення Вавилону та про Хуса-«мурина» (ефіопа), його сина Неврода, котрий став першим вавилонським царем, а також Крона, Дія (Зевса) та Афродіту (див. тексти¹⁰; для кращого візуального

⁶ Тема «виникнення еллінської прелести» розвивається у 2-й та 3-й книгах «Хроніки» Малали.

⁷ Крім Ід, «Хроніку» Малали поповнили коментарями Нікити Іраклійського також в «Еллінському літописі» обох редакцій. Поки що виданий лише «Еллінський літописець» 2-ї редакції, однак вступна частина в обох редакціях спільна, з незначними розбіжностями (див.: *Летописець Еллинский и Римский*. – Т.1: Текст / Под ред. О.В.Творогова. – Санкт-Петербург, 1999. – С.8–10); щоправда, у коментарях до цього видання інтерполяції зі «Слів» Григорія Богослова не ідентифіковані (див.: *Творогов О.В.* Комментарий к тексту Летописца Еллинского и Римского // *Летописець Еллинский и Римский*. – Т.2: Комментарий и исследование О.В.Творогова. – Санкт-Петербург, 2001. – С.8–9). Збірник «Слів» Григорія Богослова зберігся давньослов'янською у трьох редакціях, однак у 1-й ще відсутні коментарі Нікити Іраклійського. Про побутування «Слів» Григорія Богослова див.: *Бруни А.М.* Θεολογος: Древнеславянские кодексы Слов Григория Назианзина и их византийские прототипы. – Санкт-Петербург, 2004.

⁸ Слід відзначити, «язичницького» більше за все саме у поясненнях Нікити (у слов'янських рукописах вони позначені словом «толкъ»), а не в оригінальних словах Григорія Богослова. В Ід залучалися два «Слова» зі «Збірника 16 слів» – «Слово на святе Хрещення» (Богоявлення) та «Слово погребове» Василю Великому. При цьому лише одного разу засвідчене не тлумачення Нікити, а основний текст Григорія Богослова. Пор. Віл арк.26 зв. та «Збірник 16 слів» Григорія Богослова (за списком: РГБ, ф.304.1, собр. Троице-Сергиевой лавры №8, л. 24 а).

⁹ Поділ на «Слова» міг бути відносно пізнім, однак він усе ж таки відбиває певну тематичну єдність і часто використовується дослідниками. Склад «Слів» 16–19 Ід, у тому числі «Слова» 17, де вміщено запис «коротко про Совія» та «Слова» 18, де вписано «розлого про Совія» – див.: Додатки, II.

¹⁰ «Юдейський хронограф» зберігся у трьох рукописах: Віленський – перша половина XVI ст. (Бібліотека АН Литви. F19-109/1–3), Архівський – друга половина XV ст. (РГАДА, ф.181, №3, 279; крім хронографа, у складі збірника також «Літописець Переяславла-Суздальського»), Варшавський – початок XVI ст. (Biblioteka Narodowa, Dział zbiorów specjalnych, BOZ сім 83; текст неповний). Далі у цій статті списки позначено як Віл, Арх, В. У складі Арх, В у багатьох місцях – пізні вставки з «Історичної палей» (південнослов'янської компіляції XIII ст.). Текст Ід відтворено за Віл, варіанти підведено з Арх та близького до нього В. Текст «Слів» Григорія Богослова в повному обсязі не видавався, тут відтворено за одним із ранніх кодексів, що представляє другу редакцію: Сборник 16 Слов Григория Богослова, собр. Троице-Сергиевой лавры №8 (РГБ, ф.304.1). Рукопис оцифровано, див. на сайті Троице-Сергиевой лавры (<http://www.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=1&manuscript=008&page=1>). Тут позначено як Тр-8. Текст третьої редакції («міфологічні фрагменти») частково опубліковано в додатку до кн.: *Буланин Д.М.* Античные традиции... –

сприйняття «авторські», тобто власні слова укладача Ід, виділено курсивом, додане переписувачем Віл – підкреслено¹¹).

Ід, слово 17 (Віл арк.26)	Джерела: «Хроніка» Іоанна Малали та «Слово на Богоявлення» (Хрещення)
<p>сі иже по потопѣ . хоус¹ моуринь ро^м неврода гига^н та . и * сътвори² вавил^м . его же глѹть прсы ба бив³ ша . и сѣща въ свѣзда⁴ нб^чны⁵ . его * наричють крѣжила . то⁷ прѣж^е настави⁴ ловити свѣр^ь . и даше всѣм⁷ сверинж асти . старѣи^ш прѣсо^м <u>црѣи⁵</u> .</p>	<p>(Мал.1.14⁶ поч., Віл арк.31 зв.⁷) Вь лѣта * та , ѿ племене афракасова⁸ , вбрѣте^с моу^ж нѣкыи моуринь моурь . индианин⁷ . астрено^м . имене^м ган⁷ двуари , и * исписа¹ прѣвѣ въ ин⁷ дѣи^м астрономію . роди же са инѣ ѿ колѣна хамова , хоус⁷ , имене^м , муринь . и * ро^м неврода гига^н та . и * сътвори² вавил^м . его же глѹ⁷ [Р.с.750]тѣ прсы бив³ ша ба , и сѣща въ свѣзда⁴ нб^чны⁵ . его * наричю⁷ крѣжила . то⁷ прѣвѣ настави ловити звѣр^ь . да ше всѣм⁷ свѣринж ести . и старѣи прѣсо^м ѿ того * племене симова . вбладав⁷ шаго соорією и прѣсидою , и инѣми странами весто^ными .</p>
<p>вѣшаша древнїи⁹ ако кронь вѣста на оца своего глемаго <u>дамїа¹⁰</u> , и ѿрѣзав оуды его таинна вѣврѣже <u>къ¹¹</u> в море . <u>приплѣше¹²</u> * таинн^х оудов ѿрезаніе <u>къ¹³</u> берег^ь <u>афроу¹⁴</u> <u>вѣдѣши и и вѣз^а и^х</u> . да вѣога⁷ твораше <u>моужьскаа</u> . а дрѣг^ь ды стра^чша женѣ <u>каа¹⁵</u> . тако оубо та стѣл^ни поро^нѣ четса <u>бгѣни¹⁶</u> . паки блоу^н ра^м смѣшеніи сквѣр^н таинь ,</p>	<p>(«Слово на Богоявлення», Тр-8 арк.24 б–с) Вьшаша¹⁷ ако кронь вѣста на оца своего глемаго¹⁸ . и ѿрѣзав оуды его таинна . вѣврѣже в море . плодъ же блудных оудов и ѿрѣзание афродитѣ бы¹⁹ ако оубо та студнѣ породин²⁰ . чететъ же са паки блудных ради смѣ^[24с] шени . и скверных таинь .</p>
<p>тѣ же кронь наречень бы⁷ ѿ дамїа²¹ шѣа [Р.с.53б] своего . въ има прѣхо^наа свѣз^ы . бѣ * страшень всѣм⁷ . ако лють ратникъ сѣкїи вса . [Арх.арк. 26а]</p>	<p>(Мал.1.14 продовж., Віл арк.31 зв.) Ра^мса ѿ прѣваго сѣа ноєва . члѣк гига^н ска рода . имене^м кронь , наречень бивъ ѿ дамїа шѣа своего въ има прехо^наа свѣз^ы . бѣ же силенъ сѣло . тотъ * показа прѣж^е црѣтовати . рек^{ше} власти дрѣжа^м . и ины члѣкы²² . и црѣтова то⁷ въ асурин прѣвѣ лѣта многа . и повиноу всю землю перси⁷ , ѿ асурїа наречень²³ . бѣ * страшень всѣм⁷ ако лють рат^нникъ , сѣкыи вса .</p>
<p>баю⁷ бо баснослови елиньстїи . ако ѿвѣтъ прїсмь [кронь]²⁴ ѿць дѣсьв . ако встати²⁵ смѣ <u>званїа</u> црѣка²⁶ ѿ єдинаго <u>от²⁷</u> дѣти его . слико ражаше смоу моу^жскъ поль жена его . ира . <u>а ѿнѣ и²⁸</u> <u>и²⁸</u> пожїраше . ро^мвши * дыа и мїлѹючи красоти его ра^м . оукра^чши въ критъ и ѿсла²⁹ . <u>си * блади глї и³⁰ бгѣ и нарицаю³⁰</u> .</p>	<p>(«Слово на Богоявлення», Тр-8 арк.23 б) Баю^т³¹ ба^снослови елиньстїи . ако ѿвѣтъ прїемъ кронь оць дѣсьв ако оставитиса їму црѣтва . ѿ єдино҃го дѣти его . пожїраше їслико ражаше їму мужескъ поль ира нѣкогда же родивши дѣла . и мїлѹючи и красоти ради . оукра^чши въ критъ ѿсла и . и приведе куригы бѣсы нѣкыа . гласаща и плещоша . [...]</p>

Примітки: 1. Арх В: бахоусь.

2. Арх В сътвори; у Віл часто спостерігається пізня риса: замінені аористи, при цьому нерідко «л» чи «ль» приписане.

3. Немає Арх В; немає в близькому до Ід скороченому «Софійському хронографі» (Соф): тои прѣвое наста ловити и даше всѣм звѣрину ясти; грецьк. οὐτος πρῶτος κατέδειξεν τὸν κυνῆιον... Див.: *Ioannis Malalae. Chronographia* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae. – Vol. XXXV / Ed. H.-G. Béch, A. Kambylis, R. Keydell. – Berolini, 2000]. – Р.9. Грецький текст не вказує однозначно, яким був початковий переклад Малали, однак оскільки Арх В Соф збігаються, вірогідно, «звѣр» – доповнення Віл.

4. Віл ^м приписане пізніше; Арх В старѣи

5-5. Немає Арх В та грецьк., де: ἐπρώτερον ἐν Πέρσαις.

6. Посилання на «Хроніку» Малали за схемою: Мал.1.6 (1-а цифра позначає книгу, 2-а – главу).

7. Фрагменти «Хроніки» Малали, що нас цікавлять, в Ід вписано двічі: у скороченому вигляді в копіїляції про єллінські вчення і дещо нижче в повній версії. У правій колонці таблиці наведено текст Малали за цією повною версією Ід. Крім Ід, «Хроніка» Малали вміщена також в «Єллінському літописці», та саме перші книги хроніки зазнали в ньому найбільш значної переробки.

8. Так Віл; у Соф арфакса^мва, Арх проп. фрагмент.

9. Доповнення Ід; грецьк. φαῖν ὅτι ὁ Κρόνος ἐλαβεστέη... Публікацію грецького тексту фрагментів коментарів Нікіти Іраклійського див.: *Іванов С.А.* Мифологический конвой «басни о Совии» в составе Иудейского хронографа // *Славяноведение*. – 2010. – №2. – С.63–71.

10. Грецьк. інакше: κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ Οὐρανοῦ λεγομένου. При цьому ім'я батька Крона «Дамий» (Δαμῖος) надзвичайно рідкісне, зустрічається тільки в Малали. Щиро вдячна за уточнення С.А.Іванову.

11. Віл слово приписане пізніше; немає Арх В.

С.332–364. «Слово на Богоявлення» у Тр-8 під №2, у 3-й редакції – під №10, «Слово погребове» Василю Великому в Тр-8 – №12, у 3-й редакції – №9. Третя редакція пізня, мову сильно поновлено, тому нижче в різночитаннях наведено лише найголовніші варіанти.

¹¹ Працю укладача Ід треба розрізняти від доповнень укладача Віл, котрий у жодному разі не був бездумним копіюстом. Оскільки текст відтворюється за цим списком, ці пізні нашуарування не можуть бути еліміновані. Однак додане переписувачем Віл, очевидно, не належить до початкового тексту Ід, а тому для уникнення плутанини їх підкреслено, варіанти подано у примітках. Якщо маємо справу з очевидним пропуском Віл, у косих дужках введено читання з Арх В.

12. Тр-8 відповідає грецькому: καρτὸς δὲ τῶν ἀσελγῶν ἐκείνων μορίων καὶ τοῦ κόματος.
13-13. Немає Арх В; немає грецьк.
14. Віл пізніше на берегах приписане: афродита; Арх афродить, В афродит'ь.
15-15. Арх В зам. цього: и бы^с. (пор. Тр-8 и грецьк.: Ἡ Ἀφροδίτη γίνηται καὶ οὐτω...); у Віл доповнення зроблене, вірогідно, під впливом наступного уривка. Початковий варіант Ід можна було б реконструювати як: ...ѡрезание афродитъ и бысть...
16. Доповнення Ід; грецьк.: τιμάται δὲ πάλιν ἀσυχρῶς διὰ ἀσελγῶν μίσεων...
17. У 3-й редакції: Сице о сем реща (яко); Буланин Д.М. Античные традиции в древнерусской литературе XI–XVI вв. – С.353.
18. Тр-8 погано читається, однак, схоже, імені батька немає. Проте у 3-й редакції все ж таки бачимо «Дамия». Складно сказати, викликано це незалежним залученням «Хроніки» Малали чи ім'я було присутнє вже у 2-й редакції й випало саме зі списку Тр-8.
19. У 3-й редакції: Афродита бысть; Буланин Д.М. Античные традиции... – С.354.
20. У 3-й редакції: (та) студное порождение (почитаема).
21. Арх В дамба.
22. Грецьк. τὸ βασιλεύειν ἦτο ἄρχειν καὶ κρατεῖν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων (в Ід переставлено слова, має бути: власти и держати ины челоуѣкы).
23. Так само В; вірогідно, слід зазначити спільну помилку Ід. Що цікаво, такий точно варіант у Забелінському хронографі, який має спільні читання з Ід і також містить розповідь про Свіа (аналіз читань Малали у Забелінському хронографі див.: Лемешкин И. Пространная редакция Хроники Иоанна Малалы по рукописи И.Е.Забелина №436 // Rýžoviště zlata a doly drahokamů...: Sborník pro Václava Nuňáčka. – Praha, 2006. – S.513–542). В «Еллінському літописці» обох редакцій у цьому фрагменті «Хроніки» Малали «начень», що відповідає грецьк: ἀπὸ τῆς Ἀσσυρίας ἀρξάμενος.
24. З Арх В; Арх кронъ ѡщъ, В кронъ, знак виноски, на берегах: ѡщъ.
25. Арх В ѡстаса.
26. Віл ^{то} приписане; Арх В цр̣ьска; грецьк. τῆς τῶν θεῶν βασιλείας; «званія» – доповнення Ід (пор. грецьк. та Тр-8).
27. Немає Арх В.
28-28. Немає Арх В.
29. Арх В ѡсла.
30. Доповнення Ід; грецьк. καὶ εἰς Κρήτην ἐξέλεμψεν καὶ περιέστησεν αὐτῷ Κουρήτας δαίμονάς τινας...
31. У 3-й редакції: Глаголют убо (еллінстии любомудрецы, паче же рещи баснословцы); Буланин Д.М. Античные традиции... – С.351.

Порівняння з повними текстами наочно демонструє, як робилася вибірка. Залишаючи осторонь те, що додав достатньо творчий переписувач Віл, котрий збагатив текст Ід багатьма глосами та власними доповненнями¹², неважко помітити, що укладач Ід випускав «надлишкові» деталі, вписуючи іноді лише початок та закінчення обраного ім уривка джерела. Наприкінці він додав фразу про облуди, через які видатних людей давнини еліни помилково найменували божествами – і подібних доповнень у тексті Ід декілька.

Ще більш вільно оперує своїми джерелами автор Ід далі, в оповіді про Геракла («Иракла») та Діоніса («Дионусиа»). Тут сполучаються включення з обох залучених «Слів» Григорія Богослова, а крім того, простежуються кілька виразів-зв'язок. Остання фраза цього уривку знову вписана укладачем Ід:

Ід (Віл арк.26 зв.)	«Слово погробове» Василю Великому та «Слово на Богоявлення»
<p>иракля¹ же сна его въбжѣвша². инѣх' же ваще се³мьдеса⁴ бгы а⁵ нарицахъ. тако⁶ сѣ блхъ. и не⁷ же глють. ни диуноуси . стегно рожанію . несношєныи породи⁸. иног⁹а же глахъ глава дысва ѡ того ро¹⁰мти¹¹. афинѣ . сего¹² сѣ глють мужъ и жена бѣ¹³. овог¹⁴а стража женьскаа . овог¹⁵а творѣ моу¹⁶скаа⁶. а¹⁷ паньствѣ ликы твораше. и сего ра¹⁸ въбжѣша и и вино¹⁹ оупоаше и²⁰. И инѣ²¹ бѣ бъчисльнѣ²² и²³ же ели²⁴скаа прѣлєсть въбжѣша члкъ²⁵ .:</p>	<p>(Тр-8 арк.241 а) ираклии же глѣтса и тѣ снѣ быти диосовѣ ... пелеи же ражаєт ахилеа . теламонѣ же анта иже зовутьса акиде . ѡ дѣда чѣтѣ сле плодаше .о⁸ ираклии же глѣтса и тѣ снѣ быти диосовѣ . (арк.24 а) Дионуосии стегно ражанію . неснесєныи породе . аky иногѣда главѣ первѣиє и бѣ мужеженѣ⁹ и ликѣ . пианыхѣ . (арк.24 б) нѣ¹² дионоуѣ . иже мужъ и жена бѣ . овогда творѣ мужьскаа . овогда же стража женьскоє . глава дысва . въчаше афинѣи . ѡ главы дысвы родитиса роздрѣзаны . вакхии же нѣщии . пиани пласаху . и¹⁶ воєваху сѣ дионоуѣсѣ ...</p>

Примітки: 1. Арх В иракла.

2. Арх въбжѣвша, В въбжѣвша; доповнення Ід; немає грецьк.: Ὁ δὲ Ἰρακλῆς λέγεται καὶ αὐτὸς υἱὸς τοῦ Διὸς γεγονέναι.

¹² У наведеному вище фрагменті переписувач Віл вписав цілу фразу та зробив кілька дрібніших доповнень.

3. Арх В ихъ.
4. Арх В неснѣшнены (В неснѣшнены) породъ; пор. Тр-8.
5. Арх моужъженъ бѣъ, В мужъженъ бѣъ.; пор. Тр-8.
6. Арх моужеска, В мужеска.
7. Арх В швобужшпа.

8. Число відсутнє у грецьк. (хоча поза тим у Тр-8 переклад точно відповідає грецьк.): ὁ μὲν Πηλεὺς τίθει τὸν Ἀχιλλέα, ὁ δὲ Τελαμὼν τὸν Αἴαντα· οἵτινες ἐκαλοῦντο Αἰακίδαι, τὴν ἀπὸ τοῦ πάππου τιμὴν εντεύθεν κληρούμενοι. Що таке ὁ. (позначення числа «70») – неясно. Але, імовірно, звідси «сєдмьдєсать» запозичив укладач Ід.

9. У 3-й редакції інакше: яко же другоици глава прежде, и бог налъжен, и лик упивающихся, и полк ослаблен (Буланін Д.М. Античные традиции... – С.353).

З іншого боку, нерідко трапляються й значні за обсягом буквальні запозичення. Безпосередньо перед легендою про Совія точно відтворено великий фрагмент із коментарів Нікити до «Слова погребового» Василію Великому, на завершєнні – з невеличким доповненням з «Хроніки» Малали. Ідеться про походження кількох античних знатних родів: «О пелепонидѣ . и кропиде кеоульке мєвнѣсе . елѣпиде * ираклиде . прїиди изрекѣ изъображеніє словѣ семѣ . пєлопѣсѣ . снѣъ бѣъ анѣтоиловъ , и таловѣ фржгіискаѣ цѣра...»¹³.

Книжні мотиви та деталі простежуються й у легенді про Совія. До того уривку, який можна назвати «коротко про Совія»¹⁴, знаходимо паралель у коментарі Нікити Іраклійського до «Слова на Богоявлення». Тлумачиться сходження в пєкло Дїонїса, див.:

Ід (Віл арк.27–27 зв.)	«Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.24 с)
<p>Ни совєса многаго родѣ оувѣда[В.с.562]ти¹ воротѣ великаго шграженїа . оуловившѣ дивин² вєпрѣ , стоу³нѣ даше тѣ⁴ пищѣ , и кѣшааше⁵ проити въ адѣ⁴ , не возмогѣшѣ же са смѣ⁶ проити враты шємою въ адѣ , к лєваты⁴ же прише¹ оумоли⁵ рожены⁴ ѿ него , и пѣсти²⁶ и въ адѣ . которавѣ же са на нѣ братїа сго . іако испѣсти¹ шѣа ихъ въ адѣ . шнѣ * избѣже которы и⁷ кѣ шѣю своємоу въ адѣ снїде⁸ . сго * в земли черѣвми снѣдає⁴ бывааше и инѣми мно[Віл.арк.27зв.]гѣми . и въ дрєвѣ бѣчєлами . ⁹и шєвами⁹ . и камары¹⁰ снѣдаємѣ бываше . ємоу * на крадѣ шгнѣнѣи сгорѣвшѣ¹¹ . іако на въздѣсѣ покоинѣ быти :</p>	<p>дионусъ же снити . въ адѣ кушаєса . не вѣдши же пути . дѣтищѣ¹² нѣккыи . именемъ просємнош . обѣшася показати єму путь . о мѣздѣ блужєнїа . онѣ же подати єму обѣшася . възвративъ же са и не дошедѣ просємна оумре . вѣю смоковѣ¹³ оурѣзавъ . мужєскаго оуда оустроити образѣ¹⁴ . и тако свєршашѣ мертвому обѣтъ¹⁵ . в сєа страсти памать творать . фали фали же суть вѣтвы . и оуди таинни мужєскїи . то же фуфали :</p>

Примітки: 1. Арх оудѣвати, В ѣдевати.

2. Віл приписанє пізніше на берегах: кии (укладач намагався виправити: дикий зам. дивини; однак у результаті отримав: дикийвий); Арх дивини, В дивини.

3. Арх искоушааше^с, В искѣшааше^с.

4. Арх В дод.: и въпрашавшоу же са ємоу проити въ адѣ.

5. Віл приписанє на берегах: єдинаго / ѿ; Арх оумоли, В оумоли.

6. Арх В испоусти.

7. Віл приписанє пізніше: ради; Арх которыхъ, В которы^х.

8. Нємає Арх В.

9-9. Арх В носами.

10. Арх В комари.

11. Арх В изгорѣвшю.

12. У 3-й редакції: юноша; Буланін Д.М. Античные традиции... – С.354.

13. У 3-й редакції: (шєдєл) умре, Просємнос же, смокви (урєзав).

14. У 3-й редакції: устрои подобїє.

15. У 3-й редакції: обєд.

Зрозуміло, у сюжеті про Дїонїса епізод сходження в пєкло подано в іншому контексті – пояснення походження штучних фалосів, використовуваних у містерїях. Однак, між іншим, цей паралельний текст пояснює дивний вираз «стоудно дашє

¹³ Віл арк.26 зв. – 27, повний текст див.: Додатки, III.

¹⁴ Обидва записи, «короткий» та «розлогий», див.: Додатки, I.

пищу» в легенді про Совія. Адже в описі сходження в пекло з Ід немає нічого гідного сорому, на відміну від подорожі Діоніса з коментарів Нікити, де згадуються «уды таинные» та «мъзда блужения», тобто «блужение» як плата провіднику-«дѣтищу».

Ім'я «Совии» також, вірогідно, походить з блоку статей на тему «еллінської прелесті», а саме із запозичення з «Хроніки» Амартола у слові 19 Ід (Ам.84.9–85.7)¹⁵. Для цього незвичного імені вчені вже пропонували кілька ймовірних джерел¹⁶, не розглядаючи, однак, найближчий із них і найтісніше пов'язаний власне з легендою про Совія. У слові 19 Ід уміщено фрагмент з Амартола, де знаходимо розмірковування про божеств, Божий промисел, невірну поведінку людей, еллінські вчення та под., і згадано саме «совиа», причому цей вираз з'явився в Ід і не читається в повному тексті Амартола. Оповідается про полеміку («пренію») патріарха Авраама з єгипетськими волхвами у присутності фараона. Суть «пренію» становило наступне: чи можна за датою народження людини визначити її долю, і, якщо доля є передреченою, як бути з володарями, наділеними правом карати й милувати? Скажімо, засудженого на смерть від вогню фараон може наказати втопити, а приреченого до скарання наступного ранку – відпустити на волю. Марними були б спроби «обрахувати» долю. У заключній промові Авраама до фараона йдеться про те, що люди кращі за тварин, оскільки «имеють власть оубивати», а володар кращий за своїх підданих. Промовляється, що не треба підкорюватися долі та облудним давнім ученням, див. Віл арк.30–30 зв. (у більшому обсязі уривок див.: Додатки, IV):

[...] то оубо¹⁷ во елинѣ^х сѣщи оученіе . и бла^дство злаго бѣ совѣа¹⁸ есть глю , шви же и^х многіа бгы нарекоша . и тѣмь мрѣзкы^м сѣщи^м грѣш-

¹⁵ *Истрин В.М.* Книги временныя и образныя Георгия Мниха: Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. – Т.1: Текст. – Петроград, 1920. Далі посилання за традиційною схемою: напр., Ам.81.5, де 1-а цифра позначає сторінку видання В.М.Істріна, 2-а – рядок.

¹⁶ Так, В.М.Істрин припустив, що із Совієм пов'язана гласа в тексті Амартола в оповіді про Мелхиседека: «...сѣвѣа /Арх сѣваа. В совѣа/ многого рода . неpravдѣва сего . сего ра^м бе^т мтре бе^т шѣ быти емоу...», Слово 33 Ід, Віл арк. 51 зв. (див.: *Истрин В.М.* Александрия... – С.333). Як з'ясувалося пізніше, уже після видання слов'янського перекладу «Хроніки» Амартола, підготовленого також В.М.Істриним, пасаж «...сѣвѣа многого рода...» присутній у повній версії слов'янського Амартола: Ам.87.2–3 «сѣвѣа многого рода неправдѣва . сего ра^м безъ мтре и без оца...». Тобто, цей вираз ніяк не пов'язаний із роботою укладача Ід, що, до речі, не завжди враховується дослідниками. Пор., напр., спроби вивести литовську етимологію слова «сѣвѣа»: *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г. ... – Р.156. Причому, тут в Амартола досить точний переклад грецьк.: *συντλέκειν τῶ τῆς ἄκρας ἀδικίας γένει. διὰ καὶ ἀπίστορα καὶ ἀπίστορα τυχεύειν...* (*Georgii Monachi Chronicon / Ed. C. de Boor. – Vol.1–2. – Lipsiae, 1904. – 102.13*). Слов'янський перекладач використав слово «сѣвивати» в рідкісній формі. «Συντλέκει» точно відповідає «сѣвивати» (широ вдячна за уточнення В.М.Лур'є). Грецький оригінал вказувався також В.М.Істриним (*Истрин В.М.* Александрия... – С.333), та вчений зробив застереження, що тут в Ід «гласа». Також у своєму виданні слов'янського тексту «Хроніки» Малали В.М.Істрин відзначив, що у 9-й кн. йдеться про якогось боярина Совія, який помер у Римі (див.: Мал.9.5, Арх арк. 363 d; *Истрин В.М.* Хроника Иоанна Малала в славянском переводе. – Москва, 1994. – С.234, 251). В Арх тут «сави», Віл «Совии», у списках «Еллінського літописця» обох редакцій «совии», у «Софійському хронографі» «сови». Про цей сюжет див. ще: *Лемешкин И.* Иоанн Малала и фольклорное сказание о Совии... – Р.251–252. Однак фрагмент із Малали досить далеко відстоїть від легенди про Совія, і невідомо, чи прочитував свої джерела наперед укладач Ід. Копіювання кількох сотень аркушів тексту потребувало тижнів, а якщо працювала одна людина, то й місяців праці. При цьому складні імена могли забуватися. Напр., в Ід пишеться про «мира» (Гомера), а потім книжник вписує хибно: «ѿ мира» (див.: *Вилкул Т.* Імена в Александрій Хронографічній: кругозір укладачів Іудейського і Троїцького хронографів // *Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т.СCLVI. – Л., 2008. – С.58*).

¹⁷ Пор. Ам. та оубо азъ (у списках розбіжності, наведенне читання відповідає грецьк. αὐτίκα γοῦν ἐγώ). Щодо рукописів «Хроніки» Амартола див.: *Матвеевко В., Шеголева Л.* Книги временные и образные Георгия Монаха. – Т.1. – Ч.1–2. – Москва, 2006. – С.32–38; *Анисимова Т.В.* Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв. – Москва, 2009.

¹⁸ Пор. Ам. злаго бѣса вина; грецьк. (τὴν παρ' Ἑλλήνων παιδείαν καὶ φληναφίαν) κακοῦ δαίμονος χαλεπωτάτην ὁλόθεσιν (εἶναι λέγω).

ны^м . и^ж ихъ по^{ло}біа хота^т твори^{ти} . да не стыдїтса е^ж ест^ь пр^{сно} ч^лкоу
по^{ло}біе басное , словїмы^х б^гъ , им^ѣющи^м злое и нечистое житїе . [...]

Під час переписування «злаго б^ѣса вина» («κακοῦ δαίμονος χαλεποτάτην ὑπόθεσιν») трансформувалося у «злаго б^ѣсовья», яке прочитувалося як «злаго б^ѣ Совья». Чи, не виключено, «б^ѣса вина» прямо перетворено у «б^ѣ Совья», якщо припускати не випадкову помилку, а свідому правку тексту¹⁹. У такому прочитанні «Совії» і несе відповідальність за облуду «еллінських учень», і за внесення ідеї божественія тварі замість творця.

Під час утворення легенди про Совія, імовірно, залучалися й інші тексти. Вірогідні джерела опису вогняного поховання («на крадѣ вгннѣи сгорѣвшѣ») відзначив І.Лемешкін: спалення брата Авраама – Арана в пожежі за Книгою Буття та «Хронікою» Амартола, акцентація поховальної обрядності в Малали, самоспалення Геракла та ін.²⁰ Можна додати паралелі ще до кількох деталей з оточуючих текстів – напр., кілька «вратъ» згадуються в оповіді про походження міста Фів із «Хроніки» Малали (щоправда, їх не 9, а 12): «сѣз^а гра^а великѣ сѣло о двою на десате вратъ»²¹. У цілому, спостереження І.Лемешкіна видаються надзвичайно цінними. Важко прийняти лише загальну тезу: «Давньоруський книжник цілісно передає не тільки зміст, але й автентичну оболонку фольклорного твору»²², – оскільки в «оболонку фольклорного твору» про Совія потрапляє перша книга Біблії та дві перекладних хроніки, що були головними джерелами багатьох давньоруських літописів та хронографів.

Можливо, надалі буде віднайдено інші джерела запису про Совія (наприклад, досі немає критичного видання грецького тексту коментарів Нікіти Іраклійського та слов'янського перекладу цих збірників «Слів», тож у випадкових списках, поки що доступних дослідникам, текст, із великою вірогідністю, є неповним). Слід звернути увагу на дещо дивну композицію фрагментів Ід: «коротко про Совія» знаходиться безпосередньо перед просторим описом того таки сходження в пекло, однак певні деталі у просторій оповіді перетлумачені чи роз'яснені²³. Складається враження, що укладач Ід ще раз повернувся до вподобаного сюжету, переробивши та детальніше прописавши його. Порівняння двох фрагментів демонструє збіг головних їх мотивів, що відзначив уже В.М.Істрин²⁴.

Що стосується «біблійно-хронографічного конвою» легенди, акценти, вірогідно, слід розставити інакше. Для давніх книжників як легенда, так і уривки з хронік мали на меті роз'яснювати сказане у Святому Письмі. Між іншим, слід відзначити, що саме укладач Ід уважав необхідними додати до свого «поганського» колажу з Малали та Нікіти Іраклійського. Його власні слова – це: «б^ѣсовское

¹⁹ В Ід запозичення з Амартола у «Словах» 19 та 33 точно припасовуються одне до одного: у «Слові» 33 вставка з Амартола продовжується з того ж самого рядка, яким закінчилася у «Слові» 19: Слово 19 Ам.82.18–86.7 – Слово 33 Ам.86.7–90.11. Детальніше про особливості структури Ід див.: *Вилкул Т.* Иудейский и Софийский хронографы. Тобто, у принципі, книжник, котрий ділив та розподіляв уривки з Амартола у своїй компіляції, міг звернути увагу й на рідкісне слово «сѣвьяа» та модифікувати текст Амартола.

²⁰ *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г. ... – Р.144–151, 159; *Его же.* Иоанн Малала и фольклорное сказание о Совии... – Р.243.

²¹ Мал.2.14 (Віл арк. 42).

²² *Лемешкин И.* Балтийская «басня» в составе хронографа 1261 г. ... – Р.151.

²³ Так, «совнева роду» перетворюється у «совии б^ѣ человекъ», «роженые отъ него» – вже прямо названі «дѣтьми» і т.д., див.: Додатки, І.

²⁴ *Истрин В.М.* Александрия... – С.360. У головному сюжеті обох частин легенди збігається, і, що важливо, обидві вони мають завершення.

2. Арх В дод.: и въпрашавшоу же са емоу проити въ адъ.
3. Немае Арх В.
- 4-4. Арх В носами.
5. Арх В иземше.
6. Віл 1-е е приписане?; Арх В слезениць.
7. Арх В еи.
8. Немае Арх В.
9. Немае Арх В.
- 10-10. Арх роженымъ, В роженымъ¹.
- 11-11. Арх В сномъ. Яким було початкове читання Ід, неясно. Те, що випущене в Арх В, може бути доповненням Віл, однак, з іншого боку, перегукується з мотивом «проводника-дѣтища» у Нікіті.
12. Віл виправлення, «и» надписане над «оу»; Арх В испросиса.
13. Віл пізніше виправлено та приписано на берегах: приведѣ его к вамъ (іншою рукою): изъшедь; Арх В прииде.
14. Арх В имѣ.
15. Віл не читається, щільно записане пізнім начерком: вложилъ ^{его} во скриню драванѣ; Арх вложышемоу въ древо (и положи), В вложышемѣ и въ древо.
16. Віл приписане пізніше: ^{спасты}.
17. Віл * приписане пізніше.
18. Арх В почи.
19. Арх В и атвезѣ.
20. Арх В въ емѣ.
21. Арх В и во либѣ.
22. Арх бывшоу емоу, В бывшѣ емѣ.
23. Арх совии, В совии.
24. Арх В андаеви.
25. Арх жвороунѣ, В ж^орѣнѣ.
26. Віл виправлено у: телавелѣ къ кѣзнѣцѣ; Арх В телавели коузне^ию.
27. Віл ^м приписане; Арх В сковавше.
28. Віл виправлено пізніше у: совѣа.
29. Віл виправлено пізніше у: сил.
30. Немае Арх В.
31. Немае Арх В, тільки: (с̄.) лѣ^т.

II. Опис «Слів» 16–19 «Іудейського хронографа»

Слово 16 (Віл арк.25–25 зв., Арх арк.25 b – 25 d, В. с.51 а – 52 b)

1. **В**ыше пре^писаннѣ^к же лѣтѣ^х . ѿ племени афетова ... ре^кше кѣмірослуженія. – Мал.2.16²⁵;
2. приноси^ти дѣшамъ бѣжеска^м , кѣміро^м камено^м . и дровѣ позлащенѣ ... сїи же софоклись . єдиновластїе слави^т. – Мал.2.12 (пор. Мал. повна версія, Віл арк.39 зв.);
3. ѿ сего серѣха^м * и инї прѣлестное прїимше оученїе баснословать. – ремарка укладача Ід;
4. платонѣ бо высокїи філосо^ѣ . въ еллінѣ^х ... дщерь аталан^товѣ . въ камыкѣ . превбрасившося таковаа кощѣнѣствоваша. – Мал.7.6 част. (пор. Віл арк.457);
5. слїнцо * и лѣнѣ и свѣзда^м . вгню * и водѣ и всѣи твари по^нбнѣи и жртѣвѣ приношахъ всѣе льстаще^с . акѣ * фара истѣкан^наа капїща твораше . а авелеви оубо оубитїа ра^м прѣввыи кумїрь созда^т и оубожи^т его вторыи * кѣмірь сїфовѣ створи^т . и оубожилѣ : его²⁶. – ремарка укладача Ід²⁷;
6. Сифѣ бо снѣ адамовѣ . изъвбрѣте свѣз^ннаа теченїа . и грамотѣ еврейскѣю . исторїею списалѣ. – Мал.1.3 част. (пор. Віл арк.17–17 зв.) та Ам.53.8–9²⁸;
7. сновѣ * его изъвбрѣгоша ѣ^к ѿ сїфа , исписанаа на ^тсцѣ мѣжи бѣвше м^рїи ... стгытѣ * каменныи уста^т . въ сирѣской горѣ . по потоцѣ . дажѣ и доселѣ стоїт . акѣ * іусифѣ сказа^т. – Мал.1.12²⁹;
8. сего ра^м бмѣ прозванѣ бы^с сифѣ . сего ра^м глѣють , снѣве бжїи поаша дщери члѣчскїа . снѣве бо сїфови поаша дщери кайновы . и ро^мша и^м снѣы . и быша гиган^ти на земли ѿ вѣка члѣци нарочити. – Мал.1.5 част. (пор. Віл арк.18) та Ам.53.13–15³⁰.

Слово 17 (Віл арк.25 зв. – 27 зв., Арх арк.25 d – 26 с, В. с.53 а – 56 а)

1. **В**ъ та * лѣта крадѣ вгнѣнѣю пувїтї^т бѣ с нбси ... прише^тши * крада въ іврда^нскѣю рѣкою . и вгасе. – Мал.1.6 част. (пор. Віл арк.18 зв.);

²⁵ В.М.Істрїн уважав, що уривок читається тільки у «Софїйському хронографі», тому в його виданні нумерація глав 2-ї книги Малали закінчується на 2.15. Однак в Ід цей фрагмент усе ж таки присутній, тому нумерую як как гл.16 (грецьк. текст «Хронїки» Малали – Мал.2.18).

²⁶ Арх В створи . оубожи и.

²⁷ Скоріше за все, на цей уривок вплинуло запозичення з Ам.3.8–10 вище та біблїйна оповідь про Фару.

²⁸ Пор. Ам.53.8–10: ба бо Сифа соушци тогда члѣци нарекоша, зане оумаше грамотоу єврѣискою и звѣздамъ имена; Мал.1.3: Сифѣ * имаше м^рость ѿ ба . и повелѣнїемъ бжїи^м створи^т имена звѣздамъ всѣ^м.

²⁹ На початку – переказ, повний варіант зберігся в «Еллінських літописцях» та «Тихонравовському хронографі».

³⁰ Пор. Ам.53.13–15: оубо Сифови... снѣве... иже веселахоуса блоудомѣ, къ дщере^мъ Кайнамъ внидоша, ѿ нихъ же родишаса гигантане...

2. сі иже по потопѣ . хоусть моуринъ ро^{мн} неврода гига^{нта} . и^ж створи^л вавилъ^м ... старѣи^{мн} пресо^м прѣ и^ж. – Мал.1.14, початок (пор. Віл арк.31 зв.);
3. вѣщаша древніи ѿко кронъ вѣста на оца своего ... паки блоу^{ны} ра^{мн} смѣшеніи скверны^х таинъ. – коментар Никіти Іраклійського, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.24 б-с);
4. ть же кронъ наречень бы^т ѿ дамїа ... ѿко лютъ ратникъ сѣкии вса. – Мал.1.14, продовження (пор. Віл арк.31 зв.);
5. баю^т бо баснословци елиньстїи ... мїлѹючи красоты его ра^{мн} . оукра^нши вѣ критъ и ѿспала. – коментар Никіти, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.23 б, 28 а);
6. си^ж блади гли и^ж бгы ѿ нарицаху. – ремарка укладача Ід;
7. вставивъ^ж пикъ сна своего вѣ асоурїи . имене^м велонана .... его^ж прѣси бга дръжать. – Мал.1.17 част. (пор. Віл арк.32);
8. пикъ^ж поа сестрѹ свою ирѹ. – Мал.1.15 част. (пор. Віл арк.32);
9. ели^нстїи же філософи слѣ негодѹюще . ирѹ мтрѣ всѣх бѣ нарицахѹ. – коментар Никіти, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.23 б, 23 д);
10. дръжа^т црѣтѹжа западни^м всѣм^и земл^{ам}и³¹ . имѣ снѣи и дщери многы ... кажюща и^м виды нѣкїа и проказы . фаоуна бо снѣ его. – Мал.1.20 част. (пор. Віл арк.32 зв. – 33);
11. златы^м бго^м нарицахѹ. – Мал.1.22 част. (пор. Віл арк.33 зв.);
12. и вбрѣтша и^м рѹдѹ златоу . дающа имѣ злато много . – Мал.1.21 част. (пор. Віл арк.33);
13. иракліа же сна его вѣбжїваша^с . инѣх^ж же ваще се^ммьдеса^т бгы ѿ нарицахѹ . тако^ж сіа бахѹ . ѿ не^м же глїють. – коментар Никіти, «Слово погребове» Василю Великому (Тр-8 арк.241 а) та доповення укладача Ід;
14. ни дивноусїи . стегно рожанїю ... ѿ^ж піанствѹ ликы твораше . – слова Григорїя Богослова та коментар Никіти, «Слово на Богоявлення» (Тр-8 арк.24 а, 24 б);
15. и сего ра^{мн} вѣбжїша и . и вино^м оупоаше и^ж . И инѣх^ж бѣ бечислны^х и^ж же ели^нскаа прѣлесть вѣбжїша члїк^м : – ремарка укладача Ід;
16. О пелепонидѣ . и кропиде ... оукоръ же па^ч родѣ его , и ть пристрѣтнѣ нѣ^с бѣ. – коментар Никіти, «Слово погребове» Василю Великому (Тр-8 арк.240 б – 241 а);
17. зане^ж ко алѣк^м минѣ женѣ , афітринѣ примѣсїса , блоу^{мн} бо твораше^с с нею . сего ра^{мн} оубожиша ираклѣа : – Мал.1.21 част. (пор. Віл арк.33);
18. Ни совѣва многоа родѹ оувѣдати ... ѿко на вѣздѣ^ж покоинѣ быти: – коротко про Совїа (пор. коментар Никіти, «Слово на Богоявлення», Тр-8 арк.24 с).
- Слово 18** (Віл арк.27 зв. – 28 зв., Арх арк.26 д – 27 б, В. с.56 а – 58 б)
1. Совїи бѣ члїк . оуловївшѹ емоу дивїи вепрѣ ... до сего лѣта в на^ж начахо^м писати книги си , есть лѣ^т во хг и у . м . и . с . лѣ^т тоє было. – розлого про Совїа;
2. Жилѣ рагавѣ роднѣ серѹха . с . и з лѣ^т ... аронъ^ж ро^{мн} лота: – Бут.11.21–27;
3. И по тч^м жи^т фара лѣ^т . р . и . л . и . е . и оумре ... сего ра^{мн} чю^{мн} вса бжїю исписанїю . назнамена^{мн} глїци . – Ам.81.5–15³²;
4. и оумре аро^{мн} прѣ^т фараю шѣемъ свои^м ... быша^ж вси днїе фары вѣ хара^н ѿ . с . и . е . лѣ^т и оумре тѹ : – Бут.11.28–32.
- Слово 19** (Віл арк.28 зв. – 31 зв., Арх арк.27 б – 31 а, В. с.59 а – 74 б)
1. Авра^м бѣ бо сы^т . дї . лѣ^т и бгора^ж умїю спо^мбїса ... сѣз^навъ ср^нца и ра^жумѣваа вса дѣла наша ѿви^с емѹ. – Ам.81.16–29;
2. и ре^ч гб бѣ кѣ аврамѹ ... и женоу е^т . и все елико бѣаше емоу и лотъ с ни^м. – Бут.12.1–20;
3. Прѣвѣ бо ѿко^ж вѣщает^т івси⁰ ... емоу^ж и десатїнѣ оуделилѣ ѿ всего авраамѣ: – Ам.82.18–86.7.

III. Оповідь про елїнські аристократичні роди з Ід

Ід (Віл арк.26 зв. – 27)	«Слово погребове» Василю Великому (Тр-8 арк.240 б – 241 а)
<p>О пелепонидѣ . и кропиде [В.с.54б] кеоульке мевнѣсе . сл^тпиде^ж * ираклїде¹ . приди [Арх.арк.26б] изрекѹ изъображенїе слов^ж семѹ . пелоп^с . снѣ бѣ ан^ттоїловѣ , и таловѣ³ фржгїска^т цра . а ан^тталѣ , бранѣ прїе^м , сѣ^т иломѣ .</p>	<p>ничтоже бѣша илїни родомъ пелопиде . и кропиде . и алькомеони . и акне . инѣ родѣ тѣхъ приди же да рекоу изъображенїе¹⁵ . пелоп^с . снѣ бѣ анталовѣ фригїскаго цра . анталѣ же бранѣ прїемѣ . со иломѣ сѣздавшимъ</p>

³¹ Віл и земл^{ам}и надписане над рядком пізніше; Арх Віл всѣ^м.

³² В.М.Істрїн не відзначає початок цього фрагменту (див.: *Истрин В.М.* Александрия... – С.328–329). Учений уважав, що тут продовження цитати з Буття (Бут.11.32), та насправді тут точне запозичення з «Хронїки» Амартола (де, своєю чергою, переказ Бут.11).

<p>сьз'авшімь сл'ичны⁵ гра⁴ боаса побѣженіа . въз'рати с'на своє^с . въ пеленидѣ⁶ . поати пеш'ца съ имѣніе^м рекъ , аще оубо побѣжо възвратиса въ фрѣгю . аще ли побѣда⁷ ма прѣбѣж⁸ въ свропії . поемъ * полоп'сѣ⁷ въ иладѣ⁸ въ беззакон'нѣю⁹ странѣ тако совемѣ . в неѣ * црѣ именовсѣ¹⁰ . имѣ дщерѣ ипоподамію¹¹ . его * с кон'никъ побѣдивъ пелоп'сѣ¹² . и въземъ странѣ въ апіа¹³ мѣсто , имѣнова пелепонисѣ . се оубо ѿ поленидѣ¹⁴ .</p>	<p>сл'ичъ градъ . и боаса побѣженіа въ^[240]]зврати с'на своего въ пелопиду поати пѣшець съ имѣніемъ рекъ аще побѣжо . възвратиса оу фригю . аще ли побѣдять ма прѣбууди въ свропії . поемъ же воѣ пелопсѣ въ иладу въ бесконьюою страну тако зовемоу . іаъ же црѣ номеосѣ . имѣ дщерѣ . ипадамиа и въземъ страну въ апіа мѣсто именована . пелопенисѣ ѿтоуду же зовоутьсѣ . пелопѣниде . и се оубо о полопенидѣхъ .</p>
<p>кекроп'сѣ * црѣ бѣ афинѣ^м¹⁶ , и* и велми оукраси атическѣю странѣ¹⁷ . зваша¹⁸ са двогласѣ¹⁸ . акы двѣ [В.с.55а] странѣ прѣмо¹⁹ . еладѣ , и іеопетъ . глѣ бо іако афинѣ бѣша ѿ египта . егупетъ * ѿ саеса града . властитель * афинѣ^м . то¹ кекроп'сѣ бы^с , имѣ¹ егупе^сскы¹ гла^с . навичѣ * ели^сскы . ѿтѣда ѣбо [Віл.арк.27] сво^ми¹⁹ кекропидѣ именууетсѣ .</p>	<p>Кекръсѣ²⁰ же црѣ бѣ афинѣомъ . иже велми оукраси агиѣискую²¹ зваше же са двогласенъ . іако двѣ странѣ премо¹⁹ . іеладу и іеопетъ . глѣ оубо іако афинѣ бѣша ѿ іеопта . іеопетъ же ѿ саеса града . властитель же акипиемъ²² . то кекропсѣ бы^с . имѣи іеопетскыи гла^с навичѣ и іелинскыи²³ . ѿтуду же сводими кекро^[240d]]пиде именууетсѣ²⁴ .</p>
<p>сасѣ²⁵ * и то¹ снѣ бы^м диѣсѣ²⁶ глѣтса выправдѣ славенѣ . нѣкога бо бездѣждно бив'шо въ еладѣ . придоша к немѣ старѣишыны града . моли^м свое¹ ѿца дабы дождѣ былъ . сак²⁷ же ставъ . и тако помолиса ѿшо своемѣ . ѿ бѣсов'скаго дѣйства бивѣ дождѣ . 29 илѣмъ * мнѣв'шѣ іако ѿ оца смѣ бив'шо бо²⁸ * и нарицахѣ²⁹ . вода многа напои еладѣ . ѿтѣда да оубо чѣтѣ сакоу³⁰ іави^с . тотъ * ражаѣ два с'на . пилеѣ . и теламонѣ . пилен ража [В.с.55b]сѣ ахілеѣ . а теламонѣ . сан'та . и іа^с зовѣтса анык'де³¹ . чѣтѣ ѿ дѣда своего пріемлюще³² .</p>	<p>іакося же глѣтса снѣ бытѣ диосовѣ выправѣдоу славенѣ . нѣкогда бездождно бившо въ еладѣ . придоша к нему старѣишыны града молаче и молити своего оца . дабы дождѣ былъ . онъ же ставъ помолиса и бы^с вода напаяоуи іеладу . ѿ^[241a]]тоуду же чѣтѣ іакосоу ависа и тѣ роди два с'на пелеѣ . и теламона . пелее же ражаеѣ ахілеѣ . теламонѣ * еанта иже зовутьсѣ акиде . ѿ дѣда чѣтѣ сде плодаче</p>
<p>ираклиѣ же и тотъ снѣ бытѣ диѣсѣ³³ глѣтса . [Арх.арк.26с] въ правдѣ славѣ . зевесѣ³⁴ бо бы^с сѣ алъкміною сѣтворивса члѣк³⁵ и сѣвокж'нѣсѣ³⁵ . и ро^м иракліа . и* многы побѣды сѣтвори¹ иракліи . мнози * быша * ираклѣд . прѣвое славныи ілосѣ црѣ ѿ него * лакедемонѣсти црѣ все по ра^у слинес кѣ . неавимы¹ приборѣгаю⁷ . басни хвалаче своа дѣды ѿнѣ си и другѣи иракліи . и* невѣрно сѣ іако бѣ бѣда смртнѣи женѣ примѣсиса . оукорѣ же па¹ родѣ его , и тѣ¹ пристрѣтнѣ нѣ^с бѣ .</p>	<p>ираклиѣ же глѣтса и тѣ снѣ бытѣ диосовѣ . зевесеи бо бы сѣ акміною³⁶ сѣтворивса члѣкѣ . и роди иракліа иже и многы побѣды створи . и многы ѿ ракліа . прѣвое славны ілосѣ . ѿ него же и лакедомонѣсти црѣ все . и выпростѣ елини не імоуше ѿ своихъ рещии похвалитиса³⁷ кѣ неавимымъ приборѣгають . въ басни хвалаче своѣ дѣды . онѣ сии³⁸ и онѣ сии раклеѣ . иже и невѣрно³⁹ іако бѣи быша . како бо вѣрвати іако бѣ боуда . смертнѣи женѣ примѣсиса оукорѣ же паче роду . и тѣ пристрѣтнѣ нѣ^с бѣ кѣ велевѣ⁴⁰ примѣшпшаса женѣ .</p>
<p>занѣ⁴⁰ ко алък'минѣ женѣ , афитричнѣ примѣсиса , блѣоу^{41a} бо творашѣ⁴² с нею . сего ра^м оубожиса ираклѣа .</p>	<p>(Мал.1.21, Віл арк.33) фивѣи бо глѣт алък'минѣ женѣ . афитричнѣ примѣсиса . ро^м ѿ неѣ снѣ имене⁴ , ираклѣ , стѣ * иракла наричю⁷ трѣмра'на , тои показа прѣвѣе въ ве'рни⁸ частѣ⁸ моу⁹ростѣ , рекше в запа⁹нѣ⁸ страна⁸ , сего оубоживше и* ѿ племѣни е^с , прозваша звѣз'оу на нѣси по имени его ...</p>

Примітки: 1. В Ід текст тут дещо перероблений, притому зіпсовані деякі імена, у Тр-8 натомість випущені «Іракліди», пор. грецьк.: Οὐδὲν ἄν ἦσαν οἱ παλαῖοι παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν εὐγενεῖς Πελοπίδα τινεῖς καὶ Κεκροπίδα καὶ Ἀλκμάδωνες καὶ Αἰακίδα καὶ Ἡρακλείδα καὶ τὰ ἄλλα γένη.

2. Доповнення Ід (відсутнє грецьк., Тр-8 та 3-тя редакція). Імовірно, доповнення зроблене зі стилізацією під верзи зі збірника, пор. в іншому місці «Слова на Богоявлення»: «слова изображения сего» (Тр-8 арк. 23 b, див. вище).

3. Арх В анталѣ таловѣ; грецьк. Παντάλου.

4. Арх примѣ . со; В примѣ со.

5. Арх В сл'ичъ.

6. Арх В пелеподу.

7. Арх В пелопсѣ.

8. Арх во иладу; В въ иладѣ.

9. Грецьк. ἐν Ἀπλία χώρα (пор. Тр-8).

10. Грецьк. Οινόμαος.

11. Арх ипоподамью, В иподамью; грецьк. Ἴποδάμειαν.

12. Так Арх, В полпосѣ; «его * ... пелоп'сѣ» відсутнє у Тр-8 та 3-й редакції (Буланін Д.М. Античные традиции... – С.337), однак відповідає грецьк.: ὄν ἐν ἀγῶνι ἱππικῷ νικῆσας ὁ Πέλοψ.

13. Арх В ашиа.

14. Арх полепонидехѣ, В полипонидѣ⁸ ; грецьк. περὶ τῶν Πελοπίδων.

15. У 3-й редакції: Прииде же убо да реку сих ізображення; Буланін Д.М. Античные традиции... – С.336.

16. Арх В афинѣомъ.

17. Грецьк. τῆν Ἄττικην (у цьому найменуванні Ід дає точніший варіант, ніж Тр-8 та 3-тя редакція, пор. також нижче, афинѣомъ Ід / акипиемъ Тр-8 / апикием 3-ї редакції).

18. Арх В зваше.

19. Арх В свободими.

20. У 3-й редакції: Кекропс; Буланін Д.М. Античные традиции... – С.337; грецьк. Κέκροψ.

21. У 3-й редакції: Атѣгидийскоу / Атѣгѣгидийскоу.

22. У 3-й редакції: апикием; грецьк. Ἀθηναίους.

23. У 3-й редакції: еллиньскыи.

24. У 3-й редакції: именууютсѣ.

25. Так само Арх В; грецьк. Αἰακός.

26. Арх В диѣнисоу.

27. Віл ^с приписане, Арх В еак (же).

28. Немає Арх В.

29-29. Доповнення Ід, немає грецьк. (далі «многа» – також доповнення Ід): Ὁ δὲ, στὴς καὶ εἰδόμενος, ἔλωσε τοὺς αὐχμοὺς καὶ κατέρρηξεν ὕδωρ ποτίζων τὴν Ἑλλάδα. Пор. Тр-8 (неперекладаним залишилося ἔλωσε τοὺς αὐχμοὺς; припинив посуху).

30. Віл ^{ca} приписане пізніше; Арх В еакоу.

31. Арх В: ἀν' κδε; грецьк. Αἰακίδα.

32. Грецьк. (τιμὴν εὐντεύθειν) κληρούμενοι.

33. Арх В диwnисоу.

34. Арх В зевъъ.

35-35. Немає Арх В.

36. У 3-й редакції: Алкаминою; Буланин Д.М. Античные традиции... – С.338.

37. Грецьк. καὶ ἀπλῶς οἱ Ἕλληνας οὐκ ἔχοντες ἀπὸ τῶν οἰκείων εἶπειν τί φανερώς καὶ καυχῆσασθαι ἐπ' ἐκείνῳ καταφεύγουσιν εἰς τὸ ἀφανὲς καὶ εἰς τοὺς μύθους (в Ід скор.).

38. У 3-й редакції дод.: Βοακα.

39. У 3-й редакції: неподобно веровати.

40. У 3-й редакції: иже к велеве (примесшуся).

41. Віл ^{msb} приписане пізніше; Арх В блоу^a.

42. Віл ^{ca} приписане; Арх В твораше.

IV. Фрагмент з Амартола у «Слові» 19 Ід, Віл арк.30–30 зв.

...тѣм^m скотѣны лѣчѣши сѣ^[Віл.арк.30об.]ши есмь³³, и властію оу^[В.с.73б]бива^{tm}. мы бо та има^m. наша ^ж власть естъ на нѣ^x. ты пакы лѣчѣши еси на^c имыи в'ласть, ѿко оубо мы смьшлѣніе^m. нѣмы^x ско^t лѣчѣши суще вбладаем^m ими³⁴. тако и ты црю лѣчѣши сы, по дрѣвнем^x словеси в'ласть имаши. тако ^ж оубо лѣчѣши тебе, не члѣк^o но бѣ неви^{dm}мыи, твореⁿ всѣм^m вл'чка. оу него ^ж и полезное проси^{tm} по^oбае^t. множайшаа таковы^x изглѣ авраа^m звѣз^oсловнѣю мысль црви дарѣствовавѣ. многы егуптаны приведе на блгоч'гте. и сѣгрѣбѣвшю и^x ра^oума. и оученія в свѣз^oозако^uствіи. и в свѣз^oослови. и в влѣшвеніи. исправи² гла. в моужи многа е^c ра^oнѣства. промежю истинⁿѣ и обычаи. и бо истинⁿа искрѣно искома всѣм^m вбращеть^c. обыча³⁵ ^ж ако ^ж е^c внемлет^{ca}. ли истина или³⁷ л'жа. неиспытано^o [Арх.арк.30а] в собѣ вбдержит^{ca}. [В.с.73а] и не истинⁿѣ сѣщем³⁸ вѣдае^t. пріими не³⁹ л'жею послѣдѣеть. ни бо испытаніе не пріятнѣ⁴⁰. таковы вѣрова волею. дрѣвле его бывши^m неавімое оуполчи^t. свою прѣдавѣ надѣжю. и нѣ^c вѣскорѣ извлещи^c и^ж ѿ надѣж^{ca}⁴¹. аще и бол'шѣ⁴² емоу пока^oуетса боуесть, и посмѣханіе⁴³ е^c. то оубо⁴⁴ во елинѣ^x сѣщи оученіе. и бла^oство злаго бѣ сова⁴⁵ естъ глѣ, вви же и^x многія бѣгы нарекоша. и тѣм^m мрѣзкы^m сѣщи⁴⁶ грѣшны^m. и ^ж ихъ по^oбѣа хота^t твори^{tm}. да не стыдѣтса е^ж естъ пр'сно члѣкоу по^oбѣе басное, словімы^x бѣг, имѣюци^m злое и нечистое житіе. ...

³³ Немає Арх В; немає Ам. (лоучше соуше).

³⁴ Немає Арх В; немає Ам.

³⁵ Пор. Ам. весма.

³⁶ Арх В вбычай.

³⁷ Арх В истинна. ли; Ам. истина ли.

³⁸ Пор. Ам. соуцо ѣмоу.

³⁹ Пор. Ам. приимыи ни.

⁴⁰ Пор. Ам. (испытаніе) но пріатье.

⁴¹ Пор. Ам. изъ втна одежа.

⁴² Пор. Ам. бышью.

⁴³ Арх посмисаніе, В послисаніе; пор. Ам. посмисана.

⁴⁴ Пор. Ам. та оубо азъ (в інших списках помилка: та оубо тазъ), що відповідає грецьк. αὐτὰ τοῦν ἐγὼ. Про рукописи «Хронік» Амартола див.: Матвеево В, Щегалева Л. Книги временные и образные Георгия Монаха... – С.32–38; Анисимова Т.В. Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв. – Москва, 2009.

⁴⁵ Пор. Ам. злаго бѣса вина; грецьк. (τὴν παρ' Ἑλλήνων παιδείαν καὶ φιληγαρίαν) κακοῦ δάμονος χαλεπωτάτην ὑπόθεσιν (εἶναι λέγω).

⁴⁶ Арх сѣщи и, В сѣщи и; Ам. соущемъ.

A great deal of reminiscences of the pagan past that can be found in the Old Rus' chronicles and chronographs, are deeply indebted to the translations of the earlier Greek authors. In this respect the legend of Sovii relating Lithuanian pagan customs is no exception to the rule. This legend was first written down in the "Jewish Chronicle" ("Judea Chronograph"), which was composed in the second half of the XIIIth century. It is argued that the legendary Sovii resulted from a bookman's reflection on a number of texts, namely: the fragments of the chronicles of George Hamartolus and John Malalas; Genesis; the collection of 16 Words by Gregory of Nazianzen with commentaries by Nicetas of Heraclea.

